ԱՐԾՎԱՆԻԿԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ՆՈՐԱՀԱՅՏ ԾԱԾԿԱԳԻՐԸ ԵՎ ՆՐԱ ՎԵՐԾԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Պրոֆ. Ա. Գ. ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ, Ա. Ն. ՇԱՀԻՆՅԱՆ

1974 թ. օգոստոսին Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի վիմագրության բաժնի հայկական խաչքարերն ուսումնասիրող հատուկ արշավախումբը, Ա. Ն. Շահինյանի ղեկավարությամբ, հաշվառման ենթարկեց հանրապետության Ղափանի, Գորիսի, Ագիգբեկովի, Սիսիանի, Եղեգնաձորի և Սևանի ավազանի շրջանների կոթողային հուշարձանները և վիմագրական արձանագրությունները։ Դրանցից առանձնահատուկ հիշատակության են արժանի Եղեգնաձորի նորահայտ արձանագիր կոթողը և Արծվանիկի (Ղափանի շրջան) հայերեն ծածկագիր արձանագրությունը, որոնք ղգալի արժեք են ներկայացնում հայկական միջնադարյան կոթողաշինության և հայերեն ծածկագիր վիմագրության պատմության ուսումնասիրության համար։

Արշավախմբի համար խոշոր նորություն էր Արծվանիկի խաչքարի ծածկագիր արձանագրությունը։ Նախապես պետք է նշենք, որ խաչքարերի վրա նման ծածկագրություն հայտնաբերվել է առաջին անգամ։

Խաչքարն այժմ գտնվում է Արծվանիկ գյուղից մոտ մեկ կիլոմետր դեպի արևմուտք, կոփածո քարերով շինված, X դարի թաղակապ ոչ մեծ մի եկեղեցում։ Այն կերտված է բազալտ քարից, ունի 0,67 մ բարձրություն և 0,46 մ լայնք։ Հաստությունը 0,26 մ է։ Խաչքարի ներքևում պահպանվել է երկտողանի հետևյալ արձանագրությունը.

ՅԻՇԵԱ Ք[ՐԻՍՏՈ]Ս Ա[ՍՏՈՒԱ]Ծ
ՁԴԱՒԻԹ ԵՒ ՈՂՈՐՄԵԱ[1]

Այս արձանագրության հրատարակիչ Ս. Բարխուդարյանի աչքից վրիպել է խաչքարի թիկունքին փորագրված 13 տողանի արժեքավոր ծածկագիր արձանագրությունը (տե՛ս նկ. 1, 2), որի յոթ տողը գաղտնագրված է։ Դժբախտաբար, արձանագիր այս խաչքարի թիկունքի վերին ձախ անկյունը և միջին մասը ջարդվել են։ Ուշագրավն այն է, որ սույն ծածկագրության մեջ, ինչպես պարզվեց, օգտագործված են հայերեն գաղտնագրության վեց տեսակներ, ընդ որում, նրանց մի մասը հնագույններն են իրենց խմբերում[2]։

Թեև կոթողի ճակատի ու թիկունքի արձանագրությունների որոշակի տարբերությունը խոսում է այն մասին, որ նրանք փորագրվել են տարբեր գրիչների կողմից, սակայն անվիճելիորեն նույն դարում, հավանական է, մի

---

1 *Տե՛ս «Դիվան հայ վիմագրության», պրակ 2, կազմեց՝ Ս. Գ. Բարխուդարյան, Երևան, 1960, էջ 135։*

2 *Ա. Գ. Ա բ ր ա հ ա մ յ ա ն, Հայ գիր և գրչություն, Երևան, 1974, էջ 244—279։*

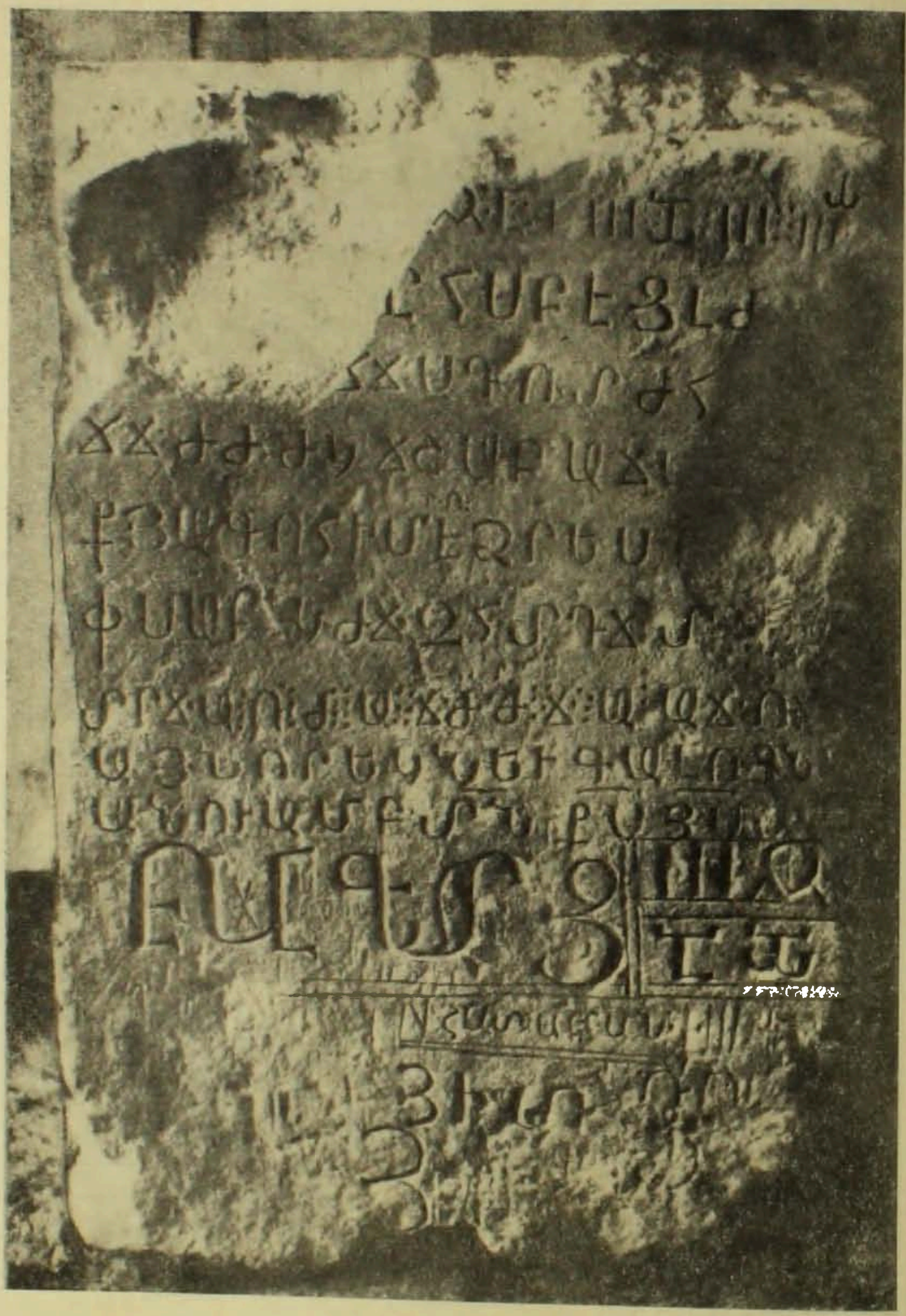

Նկ. 1. Մածկագիր արձանագրության ընդհանուր տեքստը։

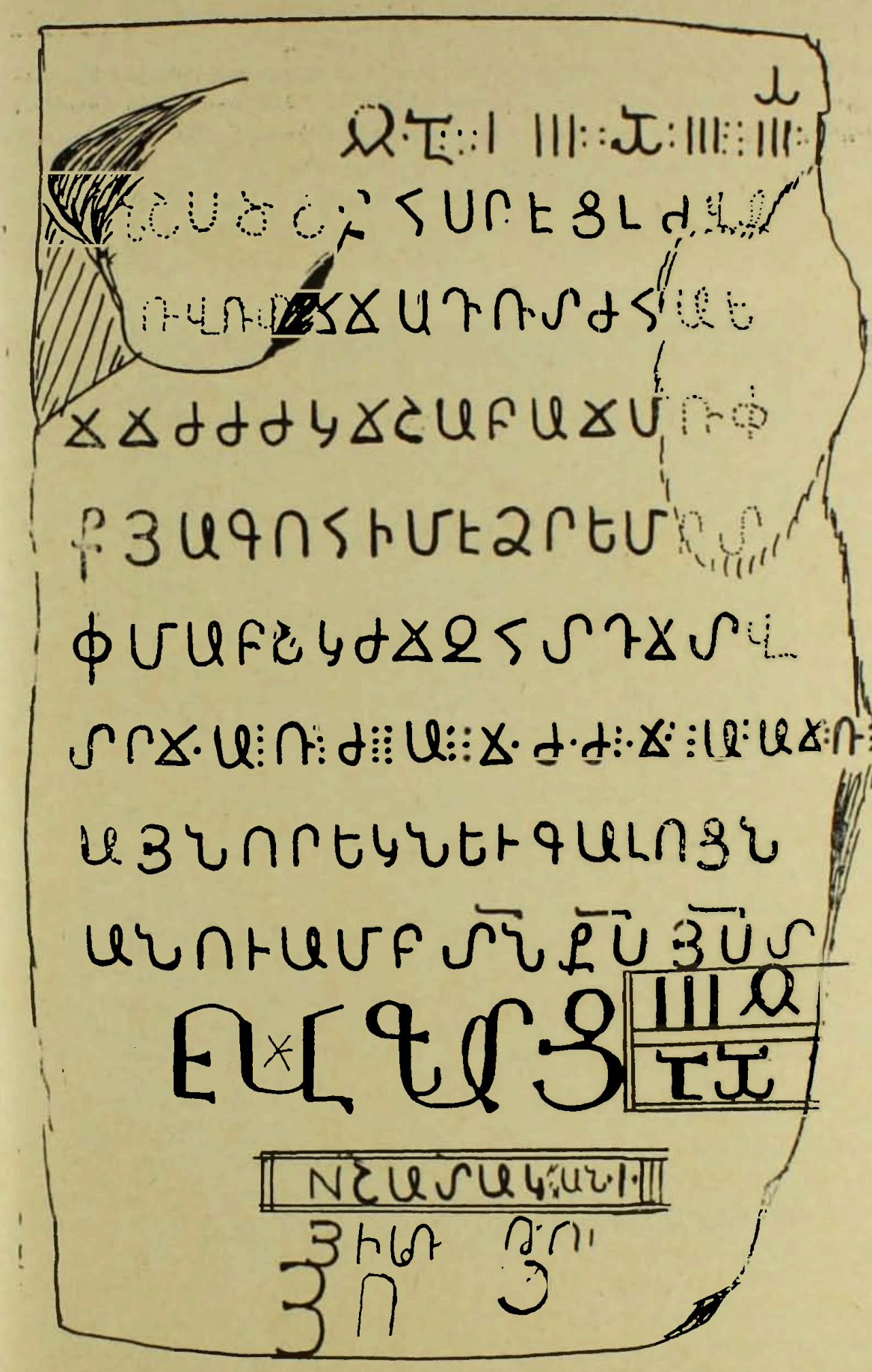

Նկ. 2. Ծածկագիր արձանագրության գծանկարը։

քանի տարիների տարբերությամբ։ Այս խաչքարի կերտման ժամանակագրության հարցում կարևոր է դարի յուրահատկությունը՝ խաչաքանդակի եռաճյուղ ծայրերը գնդիկներով դրվագելը և նրանից ներքև պատկերված յուրահատուկ քանդակն ու ծաղկաձև կլոր վարդյակը, որպիսիք հատուկ են X—XI դդ.։

Խաչքարի երկու երեսների վրա փորագրված եռաստեղ Ա-երը ևս վկայում են նրա՝ X դարի վերջին և XI դարի սկզբին պատկանելու մասին։ Նման տիպի խաչքարեր՝ վերը նշված քանդակազարդումով, մեզ հայտնի են Արատեսի և Շողուագա վանքերից, Կարճաղբյուրից, Ցաղաց քարից և այլ հուշարձաններից։

Արծվանիկի նորահայտ այս կոթողի և նրա արձանագրության ժամանակի բացահայտման հարցում պակաս շահեկան չէ նաև հիշյալ եկեղեցու ներսում պահպանված մյուս խաչքարերի և արձանագրված բեկորների ժամանակագրությունը։ Տաճարում գտնվող 10 արձանագիր բեկորներից ու խաչքարերից վեցը թվագրվել են 960, 991, 1032, 1045, 1050 և 1055 թթ., իսկ մնացյալ չորսը ևս անկասկած X—XI դդ. են պատկանում[3]։ Այս բոլորից ելնելով, նորահայտ ծածկագիր արձանագրության X—XI դդ. պատկանելը կասկածից դուրս ենք համարում։ Բացի այդ, Արծվանիկի ծածկագիր արձանագրությամբ խաչքարի ճակատի արձանագրության մեջ հիշատակված Դավիթը, ամենայն հավանականությամբ, նույն այն վարպետ Դավիթն է, որը 1032 թ. վերանորոգել է վերոհիշյալ եկեղեցին։ Վարպետ Դավթի այս երկրորդ նույնանման հիշատակագրությունը ևս գտնվում է նույն այս եկեղեցու մեջ և դարձյալ մի փոքրիկ որմնախաչի վրա։ Ահա այդ արձանագրությունը Ս. Բարխուդարյանի վերծանությամբ.

ՁԾԱՂԻԿ ՆՈՐՈԳՈՂ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ
ԶԴԱՒԻԹ ՅԻՇԵԱ Ք[ՐԻՍՏՈ]Ս Ա[ՍՏՈՒԱ]Ծ
Թ[ՎԻՆ] ՆԶԱ[4]

Ինչ խոսք, այստեղ մենք գործ ունենք միևնույն անձնավորության և նրա անվան հիշատակագրությամբ երկու խաչքարերի հետ։ Հետևաբար, վարպետ Դավթի անվամբ երկրորդ խաչքարը, որի թիկունքին վերը նշված ծածկագիր արձանագրությունն է, կերտված ու արձանագրված կարող է լինել X դարի վերջերին կամ XI դարի սկզբներին։

Արդ, ե՞րբ է կառուցվել Արծվանիկի (հնում՝ Երեց, Երեցվանիկ) վերոհիշյալ թաղակապ ոչ մեծ եկեղեցին։ Վերևում մենք արդեն նկատեցինք, որ այն, իրոք, վերանորոգվել է 1032 թ.։ Եվ եթե դա այդպես է, ուրեմն հուշարձանը պիտի որ կառուցված լիներ ավելի շուտ, քան XI դարը։ Դրա լավագույն ապացույցը Գորիսի գավառագիտական թանգարանում պահպանված և 991 թվակիր արձանագրությունն է, որը բազալտից կերտված մի փոքրիկ խաչքար է։ Թե ե՞րբ և որտեղի՞ց է այստեղ բերվել, հայտնի չէ, բայց որ այդ խաչքարը և նրա արձանագրությունը անմիջականորեն առնչվում են Արծվանիկի Դավիթ վարպետի վերանորոգած հիշյալ տաճարի հետ՝ դժվար է կասկածել։

---

3 Ս. Բարխուդարյան, «Դիվան», պրակ 2, էջ 133—135։

4 Նույն տեղում, էջ 134։

Ս. Բարխուդարյանը հիշյալ խաչքարը համարել է Տաթևի վանքից բերված և նրա արձանագրությունն էլ հրատարակել է Տաթևի հուշարձանների շարքում[5]։ Այս խաչքարը պատրաստված է եղել հատկապես պատի մեջ ագուցելու նպատակով, քանի որ պոչուկ չունի, իսկ թիկունքն էլ անհարթ է, հետևաբար, այն որմնախաչ է։ Նրա բարձրությունը 0,80 մ է, լայնությունը՝ 0,64 մ, հաստությունը՝ 0,15 մ (տե՛ս նկ. 3)։

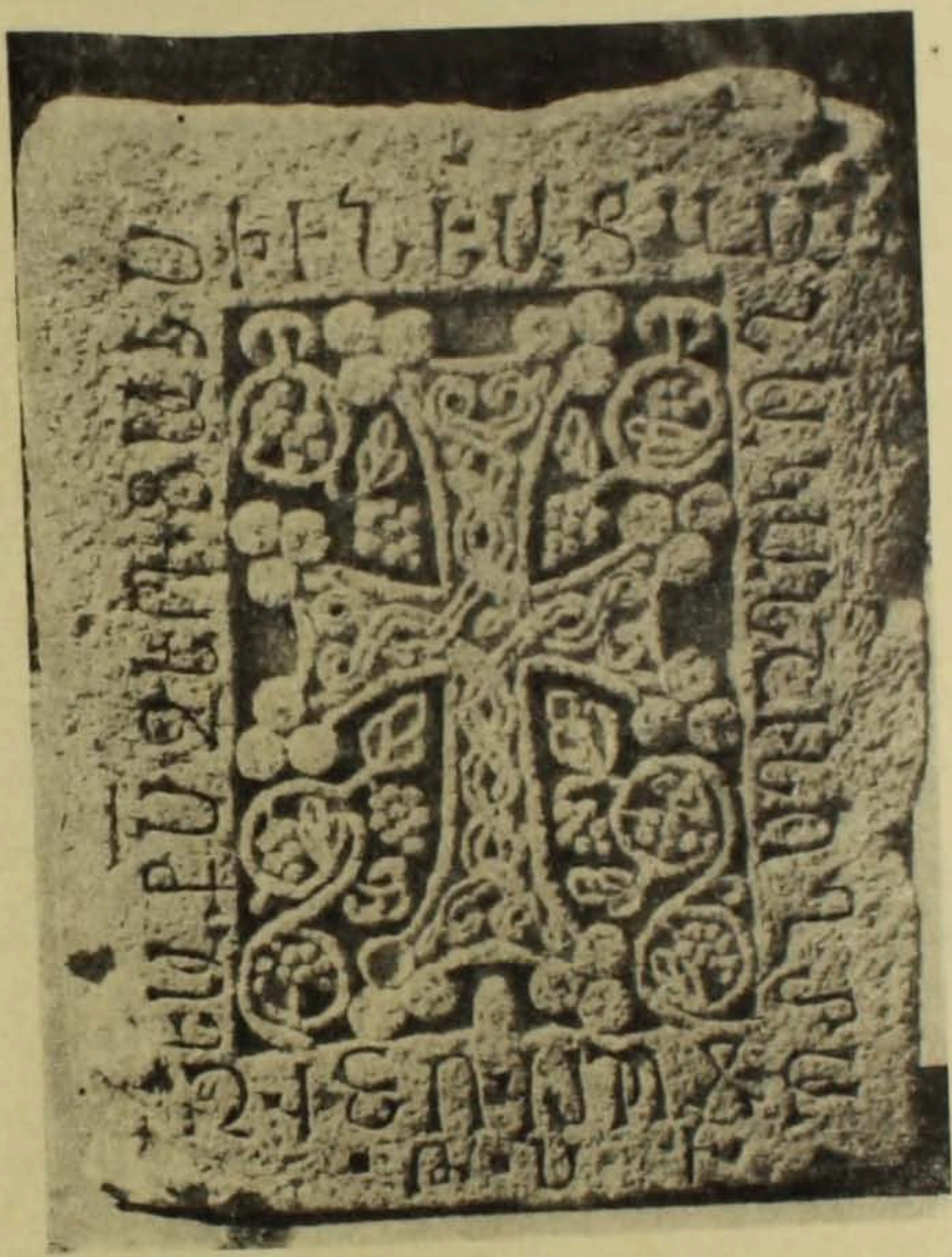

Նկ. 3.

Տաթևի վանքին վերագրվող և մեծ ճաշակով արված, խաղողի քանդակներով զարդարված այս որմնախաչի շրջանակներին փորագրված է հետևյալ արձանագրությունը.

5 Նույն տեղում, էջ 32։

ԶԵՐԻՑԱԿ ՍԻՍՆԵԱՑ ՎԱՆԱԿԱՆ ՇԻՆՈՂ ՏԱՃԱՐԻՍ ՅԻՇԵԱ Ք[ՐԻՍՏՈ]Ս Թ[ՎԻՆ] ՆԽ[6]։

Արձանագրությունից երևում է, որ, Սյունյաց վանական Երիցակը շինել է տվել մի եկեղեցի։ Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ Տաթևի վանքից Երիցակ անունով Սյունյաց վանական հայտնի չէ ո՛չ վիմագրությունից և ո՛չ էլ մատենագրությունից։ Հետևաբար, հնարավոր ենք համարում, որ այս վանական Երիցակը այժմյան Արծվանիկ գյուղից էր՝ Երեցվանիկից, և այստեղ էլ, 991 թ. շինել է տվել այն տաճարը, որը 1032 թ. վերանորոգել է տվել ոմն Ծաղիկ՝ վարպետ Դավթի ձեռքով։ X դարի գործիչ Սյունյաց Երիցակ այս վանականին, որին պայմանականորեն Երիցակ երկրորդ ենք անվանելու, չպետք է շփոթել Սյունիքից և դարձյալ Երեցվանիկ-Արծվանիկից մեզ ծանոթ այն Երիցակի հետ, որը պատմության մեջ հայտնի է VI դարից և Սյունյաց եպիսկոպոսների ցանկում ստացել է «մեծ էգոնոմոս», «խարտնագեստ և խստակրոն ճգնավոր», «եպիսկոպոս Սիսնեաց» և այլ անունները[7]։ Այդ առթիվ ճիշտ է նկատել վիմագրագետ Ս. Բարխուդարյանը, երբ վերջինիս համարել է Արծվանիկ գյուղից 3 կմ դեպի արևելք, սարի գլխին գտնվող հուշարձանի՝ Երիցու վանքի հիմնադիրը, որտեղ, սակայն, ոչ մի արձանագրություն չի պահպանվել[8]։

Այս բոլորից ելնելով ենթադրում ենք, որ Գորիսի թանգարանում այժմ գտնվող 991 թվակիր հիշյալ խաչքարը այստեղ բերվել է ոչ թե Տաթևի վանքից, այլ՝ Արծվանիկից, գյուղից դեպի արևմուտք գտնվող և Դավիթ վարպետի ձեռքով 1032 թ. վերանորոգված եկեղեցուց։ Հետևաբար, Երիցակ վանականը ոչ այլ ոք է, քան հիշյալ տաճարի կառուցողը և խաչքարն էլ փաստորեն հանդիսացել է այդ հուշարձանի շինության միակ հիշատակարանը։ Վերը նշված հանգամանքներից կարելի է հետևցնել, որ Արծվանիկի հիշյալ եկեղեցին կառուցվել է 991 թ. Սյունյաց վանական Երիցակ II-ի կողմից։ Եկեղեցին վերանորոգել է տվել ոմն Ծաղիկ՝ վարպետ Դավթի ձեռքով։ Կառուցված այս եկեղեցու և այն 1032 թ. վերանորոգած վարպետ Դավթի անվան հետ է կապվում նորահայտ ծածկագրությամբ խաչքար կոթողը, որի ծածկագրի արձանագրության գրիչը Մովսեսն է։ Խաչքարի և նրա արձանագրության ժամանակը համարում ենք XI դարի սկիզբը։

* * *

Արծվանիկ գյուղի մոտ հայտնաբերած վիմագիր արձանագրությունը հայկական գաղտնագրության հնագույն և ուշագրավ նմուշներից մեկն է։ Այն, փաստորեն, մեզ հասած հնագույն ծածկագրությունն է, որի մեջ միաժամանակ գործ են ածված վեց տարբեր բանալիներով գաղտնագրված ծածկագրեր՝ սյունակետադիր, փոխարինագիր, գումարագիր, աջից-ձախ, երկբանալի և կետագիր։

---

6 Նույն տեղում, էջ 134։

7 Ստեփանոս Օրբելյան, Պատմութիւն նահանգին Սիսական. Թիֆլիս, 1911, էջ 72, 75—77 և այլն։

8 Տե՛ս «Դիվան», պրակ 2, էջ 133։ Այս հուշարձանախումբը բաղկացած է թաղակապ եկեղեցուց, առանձին կանգնած մատուռից և այլ շենքերից։ Այժմ բոլորն էլ կիսավեր վիճակում են։

Ծածկագրություններից առաջինը սյունակետագիրն է։ Արձանագրության վերին մասը, դժբախտաբար, ջարդված է, տողում մնացած տառանիշները և սյունակետագրերն այնքան են խաթարված, որ դժվար է վերականգնել նրանց գծագրությունները։ Կատ են երևում մանավանդ կետերը, իսկ առանց նրանց բանակի ճիշտ որոշման անկարելի է պարզել գաղտնագրված տառանիշների հնչյունական արժեքը։ Այդ մասին խոսք կլինի առջևում։

Երկրորդ ծածկագրությունը փոխարինագիր է։ Այն գտնվում է երկրորդ տողում և ունի զգալի վնասվածք առջևից և վերջից. պակասում են տառեր։ Մնացել են միայն հետևյալ տառերը (պակասող տառերը այստեղ և հետագայում տրվում են կետանիշերով).

ԵՐԿՐՈՐԴ ԾԱԾԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ծածկագրությունը գաղտնագրված է փոխարինագրի հետևյալ բանալիով.

Ա Բ Գ Դ Ե Զ Է Ը Թ
ժ ի լ խ ծ կ հ ձ ղ

Ճ Մ Յ Ն Շ Ո Չ Պ Ջ
ռ ս վ տ ր ց ւ փ ք

Փոխարինագիր պակասող տառերը՝ ձախից Ն, Շ, Ս, Ծ, Շ, իսկ աջից՝ Վ. Ջ հնարավոր է լինում վերականգնել և լրացնել մյուս ծածկագրերի հիման վրա, որոնք նույն բովանդակությունն ունեն։ Բերում ենք վերականգնված տառախումբը վերծանության հետ միասին.

[Ն Շ Ս Ծ Շ] Ը Հ Ս Բ Է Յ Լ ժ [Վ Ջ]
Տ ր մ և ր ձ է մ ի հ ո գ տ ւ ք

Վերծանությունը կարդացվում է. «Տ[է]r մեռ է, մի՛ հոգայք»։ Ըստ երևույթին սա մեջբերում է Մատթեոսի ավետարանի վեցերորդ գլխից և կամ «Հովհաննու Յայտնութեան» առաջին գլխից։

Ակադ. Հ. Աճառյանը փոխարինագիր ծածկագրության հնագույնը համարել է Վիեննայի Մխիթարյանների մատենադարանի № 7 ձեռագրի բնագիրը՝ գրված 1439 թ.[9]։ Նորագույն ուսումնասիրություններից սակայն պարզվել է, որ կան դրանից առաջ գրված մի քանի փոխարինագիր ծածկագրեր։ Մենք նկատի ունենք Եղբ կաթողիկոսի արձանագրությունը՝ VII դարից[10], Կիլիկիայի կաթողիկոսարանի ձեռագիրը՝ 1250 թ.[11], Նոր-Ջուղայի № 34 ձեռագիրը՝ 1284 թ.[12] և այլն։ Արծվանիկի ներկա փոխարինագիրն իր հնությամբ կարելի է համարել այս խմբի երկրորդը։

---

9 Հ. Աճառյան, Հայոց գրերը, Վիեննա, 1928, էջ 477։
10 Կ. Գ. Ղաֆադարյան, Ավանի երկլեզվյան արձանագրությունը, Երևան, 1945։
11 Գ. Հովսեփյան, Հիշատակարանք ձեռագրաց, Անթիլիաս, 1951, էջ 1010։
12 Մ. Վ. Տեր Ավետիսյան, Ցուցակ ձեռագրաց Նոր-Ջուղայի, հատ. I, Վիեննա, 1970, էջ 51։

Արծվանիկի վիմագիր արձանագրության երրորդը գումարադիր ծածկագիր է. սկսվում է երկրորդ տողի վերջից և շարունակվում երրորդ և չորրորդ տողերում։ Առաջին տողի սկզբից ջարդվել են ՌՎ և ՌՏ զուգատառերը, վերջից՝ ԱԵ, իսկ հաջորդ տողի վերջից՝ ՄՌՓ։

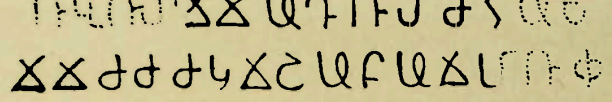

Գաղտնագրված է գումարագրի առաջին բանալիով։ Ի տարբերություն գումարագիր ծածկագրերի այն տարբերակի, երբ գաղտնագիր թվանշանները կազմվում են բազմապատկման միջոցով, Արծվանիկի ծածկագրության մեջ գործ է ածված միայն գումարման գործողությունը. միավոր, տասնավոր, հարյուրավոր և հազարավոր տառանիշների թվական արժեքներն իրար գումարելով, նրա տակ թաքցվում է գաղտնագրված տառանիշը։ Բացառություն են կազմում Ա. Ժ. Ճ. Ռ. տառերը, որոնք թողնվում են իրենց սովորական հնչյունական արժեքով։

Ծածկագրության բանալին հետևյալն է.

Ա	ԱԱ	ԱԲ	ԱԳ	ԱԴ	ԱԵ	ԱԶ	ԱԷ	ԱԸ
ա	բ	գ	դ	ե	զ	է	ը	թ
Ժ	ԺԺ	ԺԻ	ԺԼ	ԺԽ	ԺԾ	ԺԿ	ԺՀ	ԺՁ
ժ	ի	լ	խ	ծ	կ	հ	ձ	ղ
Ճ	ՃՃ	ՃՄ	ՃՅ	ՃՆ	ՃՇ	ՃՈ	ՃՉ	ՃՊ
ճ	մ	յ	ն	շ	ո	չ	պ	ջ
Ռ	ՌՌ	ՌՍ	ՌՎ	ՌՏ	ՌՐ	ՌՑ	ՌՒ	ՌՓ
ռ	ս	վ	տ	ր	ց	ւ	փ	ք

Ծածկագրության պակասը լրացնելուց հետո կարելի է լինում այն վերծանել.

[ՌՎ	ՌՏ]	ՃՃ	ԱԴ	ՌՏ	ԺՀ	[ԱԵ]	ՃՃ	ԺԺ	ԺԿ	ՃՇ	ԱԲ	Ա	ՃՄ	[ՌՓ]
Տ	ր	մ	ե	ր	ձ	է	մ	ի	հ	ո	գ	ա	յ	ը

Վերծանությունը կարդացվում է. «Տ[Ն]ր մերձ է, մի՛ հոգայք»։

Այս խմբի ծածկագրության հնագույնը՝ Անկյուրիայի № 186 ձեռագրի բնագիրն է՝ X—XII դդ.[13], այնուհետև գալիս են Սեբաստիայի Ս. Նշան վանքի

13 Բ. Կյուլեսերյան, Յուրյակ հայերեն ձեռագրաց Ս. Նշանի վանուց ի Սեբաստիա, Անթիլիաս, 1957, էջ 904։

N 2 ձեռագիրը՝ 1313 թ.[14], Մինաս Թոխաթեցու ծածկագիրը՝ 1572 թ.[15] և այլն։

Արծվանիկի վիմագիր արձանագրության չորրորդը՝ աջից-ձախ կոչվող ծածկագրությունն է, որի վերծանությունն առանձին դժվարություն չի ներկայացնում. անհրաժեշտ է արաբական գրության սկզբունքով կարդալ այն աջից-ձախ։ Ծածկագրության առջևից չարդվել են «Տ» և «Ր» տառերը։

Ծածկագրության տառախումբը հետևյալն է.

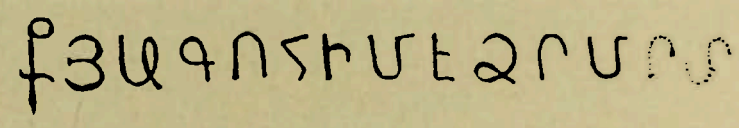

Վերծանվում է. «[Տէր] մեծ է, մի՛ հոգայլ»։

Արծվանիկի աջից-ձախ ներկա ծածկագրությունն իր խմբի հնագույնն է։ Նրանից հետո է գրված Հովհաննես Սանդղկավանեցու ծածկագիրը՝ XI դարի վաթսունական թթ.[16], Երուսաղեմի մատենադարանի № 283 ձեռագրի ծածկագիրը՝ 1486 թ.[17], Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 112 ձեռագրի ծածկագրությունը՝ 1498 թ.[18] և այլն։

Արծվանիկի վիմագիր արձանագրության հինգերորդը՝ երկբանալի ծածկագիր է՝ գաղտնագրված աջից-ձախ և եղբայրագիր բանալիներով։ Վերջից չարդված է միայն «Վ» տառը։ Այս ծածկագրության տառախումբը հետևյալն է.

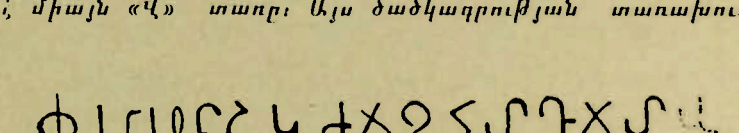

Ծածկագրված է եղբայրագիր հետևյալ բանալիով.

Ա Բ Գ Դ Ե Զ Է Ը Թ
ր գ դ և զ է ը թ ժ

Ժ Ի Լ Խ Ծ Կ Հ Ձ Ղ
ի լ խ ծ կ հ ձ ղ ճ

Ճ Մ Յ Ն Շ Ո Չ Պ Ջ
մ յ ն շ ո չ պ ջ ռ

Ռ Ս Վ Տ Ր Ց Ւ Փ Ք
ռ վ տ ր ց ւ փ ք տ

---

14 Թ. Գուշակյան, Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Ս. Նշանի վանուց ի Սեբաստիա. «Հանդես ամսօրյա», 1923, էջ 702։

15 Ն. Ակինյան, Մինաս Թոխաթեցի, «Հանդես ամսօրյա», 1921, էջ 40։

16 Ա. Մաթեոսյան, Գրիչ Հովհաննես Սանդղկավանեցի. «Բանբեր Մատենադարանի», № 10, էջ 383։

17 Ն. Պոդարյան, Մայր ցուցակ ձեռագրաց Ս. Հակոբյանց. հատ. Բ, էջ 105։

18 Այս ծածկագիրը հրատարակել է Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս Լ. Խաչիկյանը և վերծանել (տե՛ս «ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», հատ. Գ, էջ 273)։

Ծածկագրությունը վերծանվում է.

Փ Մ Ա Բ Շ Կ Ժ Ճ Ջ Հ Տ Դ Ճ Տ [Վ]

ը յ ա գ ո հ ի մ է ձ ր և մ ր ա

Վերծանությունը ձախից-աջ կարդալիս, ինչպես կարելի է նկատել, իմաստ չի տալիս։ Սակայն երբ մենք վերծանությունը կարդում ենք աջից-ձախ, ապա կարդացվում է. «Տ[է]ր մեծ է, մի՛ հոգայք»։

Երկբանալի ծածկագրության մի քանի բանալիներ են հայտնի։ Դրանցից է, օրինակ, Գլաձորի համալսարանի ուսուցչապետ Եսայի Նչեցու ծածկագիրը՝ 1284 թ.[19], Հովհաննես գրչի ծածկագիրը՝ 1620 թ. և այլն, սակայն Արծվանիկի երկբանալի ծածկագրությունը, ի տարբերություն մյուս ծածկագրերի, գաղտնագրված է այլ սկզբունքով. եթե նրանցում գաղտնագրության համար օգտագործված են գումարագիր բանալիները, ապա Արծվանիկում՝ եղբայրագիր և աջից-ձախ բանալիները։ Այս ծածկագիրը հայ մատենագրության մեջ երկբանալի՝ աջից-ձախ և եղբայրագիր ծածկագրված առաջինն է, նման այլ բանալի մեզ հայտնի չէ։

Վեցերորդ ծածկագիրը կետագիր է։ Այն աննշան կոտրվածք ունի. տողի վերջում «Ռ» տառի մոտ գտնվող ութ կետերից հինգը ջարդվել են։ Գաղտնագրված է կետագրի առաջին բանալիով. վերցրել են Ա, Ճ, Ժ, Ռ տառերը և նրանց կողքին դրված կետերի քանակով գաղտնագրել տառերը։ Ըստ որում, Ա, Ճ, Ժ, Ռ տառերը պահպանում են իրենց սովորական հնչյունական արժեքը։

Արծվանիկի կետագիր ծածկագրության տառախումբը հետևյալն է.

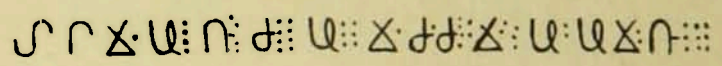

Կետագիր ծածկագրության բանալին հետևյալն է.

Ա Ա. Ա.. Ա... Ա... Ա... Ա... Ա... Ա...

ա բ գ դ և զ է ը թ

Ժ Ժ. Ժ.. Ժ... Ժ... Ժ... Ժ... Ժ... Ժ...

ժ ի լ խ ծ կ հ ձ ղ

Ճ Ճ. Ճ.. Ճ... Ճ... Ճ... Ճ... Ճ... Ճ...

ճ մ յ ն շ ո չ պ ջ

Ռ Ռ. Ռ.. Ռ... Ռ... Ռ... Ռ... Ռ... Ռ...

ռ ս վ տ ր ց ւ փ ք

Ծածկագրությունը վերծանվում է.

ՏՐ Ճ. Ա.... Ռ.... Ժ..... Ա..... Ճ. Ժ. Ժ..... Ճ..... Ա.. Ա Ճ.. Ռ

ՏՐ մ և ր ձ է մ ի հ ո գ տ յ ք

Վերծանությունը կարդացվում է. «Տ[է]ր մեծ է, մի՛ հոգայք»։

---

19 Ա. Գ. Աբրահամյան, Հայ գիր և գրչություն, էջ 264։

Կետագիր ծածկագրության մի քանի կետագիր գաղտնագրեր են մեզ հայտնի. Հովհաննես Սանդղկավանեցուներ՝ 1053 թ.[20], Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 6862 ձեռագրինը՝ 1441 թ.[21], Մուշի Առաքելոց վանքի ձեռագրինը՝ 1597 թ.[22] և այլն։ Ներկայացվող ներկա ծածկագիրը նման է Վենետիկի Մխիթարյանների մատենադարանի № 322 ձեռագրին, որը 1216 թ.[23] է։

Դժվարանում ենք վերծանել սյունակետագիր ծածկագրությունը, որովհետև տողի աջ կեսում մնացած տառանիշները և սյունակետ նշանագրերը այնքան են եղծված, որ նրանց մեջ փոքր-ինչ օրինաչափություններ գտնելու մեր ջանքերը ապարդյուն եղան։ Մեզ անհասկանալի է մնում, թե ի՞նչ նպատակով են սյունակետագիր ծածկագրության մեջ խառը օգտագործված հայ ծածկագրության համար անսովոր տառանիշները՝ կողքերին կետեր դրված։

Վեցերորդ ծածկագրությունից հետո գրված է հետևյալ երկու տող ասույթը սովորական չծածկագրված տառանիշներով,

ԱՅՆՈՐԷԿՆԷԻԳԱԼՈՑՆԷ
ԱՆՈՒԱՄԲ ՄՆՔՍ ՅՍՄ։

Կարդացվում է. «Այն, որ եկն եւ գալոց է անուամբ տ[եառ]ն։ Յ[իսու]ս Ք[րիստո]ս տ[էր]»։

«Տէր» բառի վերջին «էր» տառերը չեն երևում, ենթադրում ենք, որ Յիսուս, Քրիստոս անուններից հետո «Տ» տառով սկսվողը կարող է լինել «ՏԷՐ» բառը։

Այս ասույթը քրիստոնեական հավատքի հիմնական դրույթներից մեկն է, այն մտել է հայկական շարականների մեջ և երգվում է ծաղկազարդի կիրակի օրը[24]։ Օգտագործվում է նաև մեսեղու (միջներգության) մեջ[25]։

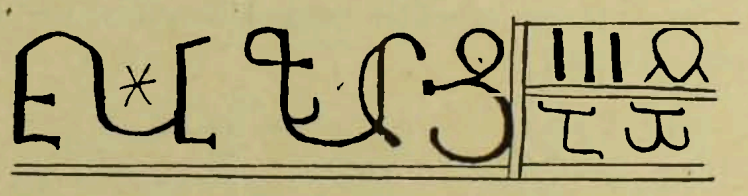

Այս ասույթին հետևում է ծածկագրություններ փորագրող հեղինակի անվան գաղտնագրությունը՝ փակագրով, որի տառանիշները քառակի անգամ

20 Ա. Մաթևոսյան, Գրիչ Հովհաննես Սանդղկավանեցի, «Բանբեր Մատենադարանի», էջ 379—398։

21 Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. № 6862, թ. 141բ (հրատարակել է Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս Լ. Խաչիկյանը «Ժե դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններին» Գ հատորում, էջ 77)։

22 Ս. Ա. Մուրադյան և Ն. Ա. Մուրադյան, Ցուցակ ձեռագրաց Մշո Ս. Առաքելոց վանքի և շրջակայից, Երուսաղեմ, 1967, էջ 152։

23 Բ. Սարգիսյան, Մայր ցուցակ հայերեն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարյանց ի Վենետիկ, հատ. Գ, Վենետիկ, 1966, էջ 92։

24 «Ժամագիրք Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ», Վաղարշապատ, 1902, էջ 299։

25 Կարգաւորութիւն, Վենետիկ, 1898, էջ 331։

ավելի խոշոր են, քան ծածկագրերի տառանիշները։ Փակագրված են երկու բառ, իսկ նրանց աջ կողմում, բառակուսի վանդակի մեջ, կրկնակի գծիկներով՝ չորս նշանագիր։

Առաջին կապգրության մեջ փակագրված է «ՄՈՎՍԷՍ» անունը. «Ո» և «Մ» կցագիր ստեղների վրա ագուցված են «է» և «վ» տառերը։ Երկրորդ կապգրության մեջ փակագրված է «ԳՐԵԱՑ» բառը. «Ա» տառանիշի ստեղների վրա ագուցված է «Գ», «Ե» և «Ր» տառերը, իսկ «Ց» տառը գրված է առանձին, հավանաբար հարմար չհամարելով զետեղել Ա-ի ստեղների վրա։ Այսպիսով, երկու բառերն իրար միացնելով, ունենում ենք. «ՄՈՎՍԷՍ ԳՐԵԱՑ»։

Ըստ երևույթին, ծածկագրի հեղինակն ինքը Մովսեսն է (հիմք չունենք կասկածելու նրա գրածի վրա թե՝ «ՄՈՎՍԷՍ ԳՐԵԱՑ»)։ Հավանաբար Մովսեսն աշխարհիկ անձնավորություն է, քանի որ եթե հոգևորական անձնավորություն լիներ, չէր գլանա նշելու իր կոչումը։ Մովսեսը փորագրող վարպետ է և շատ վարժ։ Այդ է ապացուցում օգտագործված տառանիշների գեղեցիկ գծագրությունը։ Եվ, վերջապես, օգտագործված ծածկագրերում կարելի չեղավ գտնել թեկուզ մեկ սխալ, որը ընդհանրապես սովորական է միջնադարյան հայ ծածկագրության մեջ։

Արծվանիկի վիմագրության առաջինի՝ սյունակետագրի մեջ, ինչպես նշել ենք, օգտագործված են ոչ հայկական նշանագրեր, որոնցից չորսը՝ արձանագրության առաջին տողում, իսկ երեքը՝ բառակուսի վանդակի մեջ։ Ըստ որում, վերջինիս մեջ բերված նշանագրերը նույնն են, ինչ որ սյունակետագրի մեջ գործածվածները։ Խաթարված այդ տողի գծանկարը հետևյալն է.

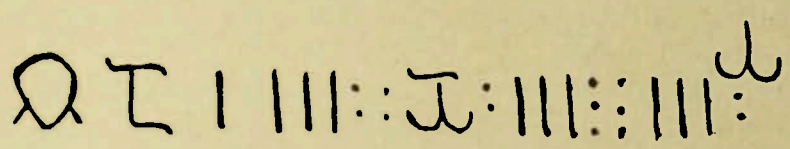

Խաչսրձանի ներքին մասում, վարպետ Մովսեսի փակագրված անվան տակ, մանր, հազիվ նշմարելի տառերով գրված է մի տող, որը գուցե կարելի է վերծանել.

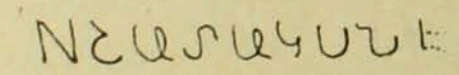

Առաջին տառը հունարեն է և ըստ իմաստի գործ է ածված «յի»-ի հնչյունական արժեքով, հետևապես տողը կարելի է վերծանել. «ՅԻՇԱՏԱԿՍՆ է»։

Այս տողից ցած, ավելի խոշոր տառերով, երևում են հետևյալ տառանիշները.

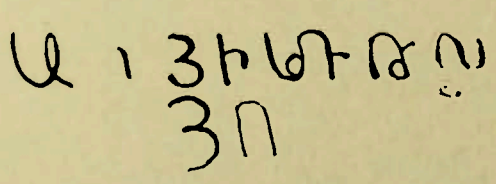

Ենթադրում ենք, որ առաջին բառը եղած կլինի Ս Ո Ռ Ա Յ Ի, իսկ երկրորդ փակագիրը բաց անելով ունենում ենք Յ Ո Ս Ռ Ժ Ռ Ժ, որը համարում ենք եղրայրագիր և վերծանում.

Տ Ո Ս Ռ Ժ Ռ Ժ
Մ ո վ ս ի ս ի

Այս երկու տողերի մեր վերծանության ճշտությունը չենք երաշխավորում։

Վեց տարբեր բանալիներով գաղտնագրված Արծվանիկի հուշարձանը հայ մատենագրության եզակի և մեծարժեք հուշարձաններից մեկն է։

НОВОНАЙДЕННАЯ АРМЯНСКАЯ ТАЙНОПИСЬ АРЦВАНИКА И ЕЕ РАСШИФРОВКА

Проф. А. Г. АБРАМЯН, А. Н. ШАГИНЯН

(Резюме)

Научная экспедиция Института археологии и этнографии Академии наук Армянской ССР (начальник экспедиции А. Н. Шагинян) в августе 1974 г. близ села Арцваник Кафанского района Армянской ССР обнаружила хачкар (крест-камень), на котором выгравировано шесть криптографических надписей, датирующихся концом X или началом XI вв. В статье дается расшифровка пяти надписей (автор расшифровки А. Г. Абрамян). Шестая надпись, содержащая и неармянские буквенные знаки, пока не расшифрована. Автор тайнописи Мовсес, по-видимому, был мастером-гравировщиком, человеком весьма грамотным: вырезанные им армянские буквы очень красивы, а надписи не содержат орфографических ошибок.